

Același lucru relatează și Neigebaur (1848, p. 290) despre locuitorul rural al principatelor:

Îmbrăcămintea lui e cea mai simplă din lume; primăvara, toată vara și chiar toamna umblă în cămașă, peste izmene, și în picioarele goale; în restul timpului [*sic!*] în blană de oaie și încălțări cu nojițe sau sandale din piele netăbăcită, și toate astea le confecționează singur.

În loc să continuăm însă cu astfel de mărturii, le vom completa cu altele privitoare, de astă dată, la problema, frecvent abordată, a valorii bănești pe care o reprezenta îmbrăcămintea țăranilor români. Probabil că cititorii din Europa Centrală erau foarte uimiți aflând că, în chiar continentul lor, trăiau popoare ce nu aveau nevoie să cheltuiască mai nimic cu îmbrăcămintea. Directorul de gimnaziu dr. Wilhelm Brennecke (1870, p. 60), fost preceptor al lui Mihail Kogălniceanu, afirmă astfel în impresiile despre țara în care fusese invitat, poate, de fostul său elev devenit ministru:

Întreaga valoare a costumului unui valah obișnuit poate fi evaluată, în anotimpul cel mai clement, la un taler prusian.

Ioan Slavici (1881, p. 31) evaluează cheltuiala pe care țăranul trebuia să o facă pentru îmbrăcămintă la o părticică dintr-un gulden austriac, repartizat chiar în anotimpul rece astfel:

Patru oi îi dau un cojoc și un miel o căciulă pentru toată viața. Nu mai lipsesc decât opincile pentru iarnă, un lux care-l costă pe bărbat circa 30 de creițari.

Cum o atestă și aceste citate – iar altele posibile pot confirma –, atunci când autorii noștri vorbesc despre simplitatea românilor vădită în modul de a se îmbrăca, ei au în general în vedere portul bărbaților, și anume cel de fiecare zi. Ei nu fac, de obicei, referiri la costumația femeilor, și în special la cea de duminică și de sărbătoare, care nu putea fi considerată, ca în cazul celor dintâi, drept grosolană ori fie și numai modestă și fără valoare. În alte contexte, avem la îndemână destule portrete de valahe în costumația lor de sărbătoare care ne pot convinge că populația satelor nu lăsa etnografilor din secolul al XIX-lea o impresie de simplitate în toate împrejurările. Astfel, în cras contrast cu descrierile de costume mai sus amintite, W.T.A. Zimmermann (1837, p. 504) schițează următorul tablou:

În privința îmbrăcămînții, valahii sunt mai vanitoși decât cele mai multe dintre popoarele învecinate; e adevărat, de cele mai multe ori ea e confecționată doar din pânză, dar aceasta trebuie totdeauna împodobită cu râuri (cusături multicolor țesute) și broderii; mult le plac și imitațiile din aur și argint, iar fetele și femeile s-ar simți nespuse de nefericite dacă n-ar avea un pieptar din brocart, vreo rochie turcească brodată, cu talia foarte ridicată, și o eșarfă dacă nu toată din

brocart, măcar țesută cu fir de aur și argint. Pe cap poartă o bonetică roșie după moda turcească, uneori de forma unui turban înfășurat cu o pânză.

O jumătate de secol mai târziu, Bergner (1887, p. 188) procedează la o comparație între țărâna româncă și cea germană, cu care prilej – pe temeiul „caracterului romanic” – ajunge la concluzia că cea dintâi este „înclinată să se îmbrace minunat”.

Țărâna germană – afirmă, prin contrast, Bergner – pune un preț nespus de mic pe luxul costumului ei; în schimb, ține cu atât mai mult la curățenie, iar toată grija ei se îndreaptă către un cufăr plin ochi cu rufărie și un câț mai mare număr de perne și de așternuturi de pat.

Româncă este însă mai puțin interesată de toate acestea, nefiind o bună gospodină, ea se duce și la târg „în luxoasa ei toaletă”.

În ce privește casele țăranilor români, cei mai mulți observatori subliniază cu precădere puținătatea mobilierului. Întocmai ca îmbrăcămintea valahului, ni se spune, și casa acestuia este durată chiar de el; și la fel se întâmplă și cu uneltele de muncă și cu restul bunurilor aflate între cei patru pereți ai săi. Anonimul autor al schiței *Kurze Schilderung der Walachen, ihrer Gebräuche und Eigenthümlichkeiten* (1790, p. 116) ne transmite astfel impresia unei sărăcii greu de întrecut, atunci când scrie:

Hrana, casa și tacâmurile sunt foarte sărăcăcioase, urâte și incomode. Gospodăriile și casele valahilor de rând nu sunt decât niște căscioare construite din nuiiele împletite și lipite cu lut. Altele sunt chiar niște bordeie, în care nu există decât o plită sau o vatră, cu un cuptor pentru încălzit și un prici strâmt pe care doarme familia.

Același lucru îl face și Zucker (1834, p. 15) când, despre gospodăriile țăărănești din Basarabia, scrie că

în afară de câteva ștergare, obiectele casnice se rezumă la o gălețică de fier, câteva oale și o cană pentru apă.

Și totuși acestea însemnau mult, dacă e să luăm drept bun ce a găsit von Moltke (1835/1839, p. 7), ceva mai târziu, în bieteile bordeie ale locuitorilor din Valahia. Într-adevăr, viitorul comandant de oști prusian scrie, iar *Meyer Lexikon* din 1852 (XLIV, p. 648) îl reproduce textual:

De altfel, în aceste case nu există nici pâine, nici alte alimente, nici oală sau căldare ori vreun alt obiect. Valahul își poartă cu sine, la cingătoare, cuțitul, luleaua și punga de tutun, încât când iese din casă nu lasă îndărătul lui ceva care să merite a fi păstrat.

Tot în aceeași perioadă, Benigni von Mildenberg (1837, p. 121) observă, de astă dată cu privire la Transilvania, că această sobrietate

a unor oameni ce-și pot satisface toate nevoile materiale prin propria muncă nu este propice pentru dezvoltarea economiei sau, mai exact, a meseriilor și meșteșugurilor:

În general, valahul nu este foarte harnic; nevoile sale nu sunt mari și e obișnuit să producă singur mai tot ce-i trebuie; de aceea, la acest popor industria este încă în faza primei copilării.

Informații similare ne sunt furnizate și în următoarele decenii. Despre autarhia valahului care își durează singur „mizera lui locuință și puținele obiecte de care are nevoie” auzim astfel de la Neigebaur în 1848 (p. 290). Iar în *Meyer Lexikon* din 1878 (XIII, p. 868) se spune că datorită faptului că țăranul român își meșteșurește și își cioplește singur uneltele de care are nevoie în casă, la câmp și la cărat, iar femeia lui toarce, țese și coase pânzeturile de trebuință în gospodărie, la sate nu sunt cunoscute alte meserii decât lucrarea pământului și cârciumăritul.

Aceeași lucrare de referință revine asupra sărăciei din gospodăria românului și în ediția din 1909 (p. 249): „Casa, uneltele și mobilele sale sunt extrem de primitive, în lunca Dunării mulți încă mai trăiesc în colibe îngropate în pământ, așa-numitele bordeie”.

Este cât se poate de evident că observațiile selectate și grupate mai sus privitoare la modul de a locui al românilor privesc doar clasa cea mai de jos și cea mai săracă a țăranilor. Aceste observații, ca și altele de același tip, nu se referă defel la păturile mijlocii și de sus ale populației rurale, care în mod cert n-au fost însă neglijate în comparația făcută de Bergner între țăranca româncă și cea germană. Din fericire, în legătură cu acest aspect avem la îndemână referiri avansate și în alt context (§ 33). Să ne amintim, de pildă, de spusese lui Hamm (1862, p. 31) despre inventarul unei odăi țăărănești (cu scoarțe de lână și un sipet multicolor cu „straie și alte lucruri de preț”) ori de reportajul lui Netzhammer (după 1909, p. 50) în care acesta povestește cum, într-un rând, i-a fost dat să arunce o privire „în tezaurul unei [...] țăărănci”, în care a putut admira scoarțele de perete și multe cuiere cu obiecte de îmbrăcăminte și năframe de preț. Sunt relatări ce trebuie privite, desigur, drept corective la afirmații ca acelea cuprinse în *Meyer Lexikon* din 1852 și 1909.

Așadar, nu toți românii de la sate trăiau în mizerie și primitiv – cum se putea desprinde din relatările etnografilor de limbă germană. Sobrietatea le putea fi deci atribuită doar în măsura în care prin acest calificativ se înțelegea cumva mulțumirea cu o existență redusă la minimum și cu totala autarhie a unor oameni ce subzistau prin propriile eforturi și depindeau doar într-o foarte mică măsură de bunuri ce ar fi trebuit cumpărate sau, în genere, de bani. La urma urmei, de ce să aibă nevoie românul de bani? Această întrebare rezultă, deși neexprimată, dintr-o serie întreagă de considerații ale autorilor noștri.

După ce, mai întâi, se referise la autoconfecționarea îmbrăcăminții și uneltelor de către moldoveni, Zucker constată bunăoară:

[...] și astfel, el nu are a se îngriji decât de plata dărilor către autorități și de vinul și rachiul pe care-l va bea în tot cursul anului la cârciumă. Pentru asta, crește ceva mai multe vite și cultivă ceva grâne pe care le vinde sau are un petec de vie ori stupi. Așa stând lucrurile, nu se poate tăgădui că el e adesea nepăsător și socotește că a făcut destul dacă s-a îngrijit de cele trebuitoare pentru anul în curs.

Așadar, numai pentru dări și băutură ar fi nevoie și se cer procurări banii. Neigebaur se referă chiar separat la dări, pe care, de altfel, le consideră modice:

Dărilor pe care el [țăranul valah] trebuie să le plătească anual stăpânirii nu sunt mai mari de 4 florini și 30 de coroane. Acești bani îi câștigă pentru el boii, cu cărașia.

Despre rolul pe care autorii noștri îl atribuie vinului și rachiului în viața țăranilor vom mai vorbi, în mod special, cu alt prilej (§ 36).

Cu totul izolat, în literatura de care ne ocupăm se mai atrage atenția și asupra unor poveri bănești de un soi deosebit. Von Kotzebue (1857b, p. 515; 1860, p. 107) constată astfel că, dacă cerințele celor vii sunt mici la români, în schimb cu atât mai mari sunt pretențiile morților. El relevă anume la ce mari cheltuieli e supus țăranul moldovean din cauza obiceiurilor legate de înmormântare și de repetatele parastase în cinstea rubedeniilor decedate. Și își amintește:

Un țăran bătrân a spus odată autorului acestor rânduri: „Da, domnule, cât trăiești poți să te mulțumești cu puțin, dar când mori e nevoie de multe”. Supraviețuitorii fac, adesea, mari datorii și trebuie să-și vândă vitele, singura lor avere, pentru a îndeplini ceea ce cere obiceiul, și cu toate astea n-au curajul să scuture tiranicul jug al tradiției.

Și, în fine, un ultim aspect al mult bătătoritei cumpătări a poporului. Oameni care se mulțumesc cu o hrană atât de frugală, cu o îmbrăcăminte atât de simplă și cu nevoi bănești atât de mici trebuie să fie și robuști și rezistenți fizic. Și într-adevăr, românul e considerat a nu fi cocoloșit și răsfățat. De cele mai multe ori, naratorii recunosc că e dârș și în stare să îndure lipsuri. Încă în 1550, Reicherstorffer (p. 3) îi numise pe valahi *genus hominum durissimum*. Iar după dânsul, Gradelehn (1665, p. 3) și Kreckwitz (1688, p. 27) s-au exprimat despre ei ca despre „un popor aspru și crâncen”:

E de neînchipuit cât pot răbda acești oameni aspri [*sic!*] [...] Experiența a dovedit mai mult decât e nevoie că această națiune cu o fire aprigă [...] poate răbda mult mai multe decât alta mai civilizată,

este de părere B. Hacquet în descrierea sa fizică și politică din 1790 (I, p. 101). Dar să mai cităm și o mărturie din secolul al XIX-lea:

Trupul lor [al valahilor] călit poate să suporte oboseala, căldura, gerul, foamea, setea (Rumy, 1826, p. 41; reprodus de Wolff, 1843, p. 241).

Această călire și capacitate de rezistență la intemperii climatice și de altă natură este pusă pe seama remarcabilei tenacități a fiecărui român luat în parte, ca și a vitalității și rodniciei rasei românești în general. Astfel, mai întâi Grisellini (1780, p. 233) afirmă:

Căliți pentru muncă, obișnuiți cu toate și fără rânduială anume, să aibă când prea mult, când prea puțin de mâncat, să umble cu pieptul dezgolit în cele mai grele ierni, să doarmă pe scânduri în case și pe pământ sub cerul liber, să se expună zăpezilor și vântului fără alt acoperământ decât mantaua lor sărăcăcioasă și lungă – toate acestea conferă valahilor un temperament foarte puternic; ei cresc mulți copii și ajung, atât femeile, cât și bărbații, la o vârstă foarte înaintată. Acest lucru poate fi observat în special în ținuturile muntoase, unde se pot vedea familii cu bătrâni de peste o sută de ani în mijlocul feciorilor, nepoților și strănepoților lor.

Von Schwartner (1809, p. 136) susține chiar, în *Statistik des Königreichs Ungarn*, că „moderația și sobrietatea” modului de viață erau cauza sporirii rapide a populației din Valahia și „principala metodă de impulsioneare a înmulțirii ei rapide și puternice”, aducându-și astfel contribuția la dezbaterăa unei probleme care preocupa, ba chiar îngrijora cele două națiuni privilegiate din Transilvania – maghiarii și germanii. Plăcerea de a se înmulți a valahilor, a acestei *barbara et prolifica natio*, cum o califica un aviz al Dietei transilvane din 1701⁶, a fost într-adevăr socotită, pe tot parcursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, un motiv de mereu crescândă amenințare a poziției preponderente a celor două popoare cu o mai slabă expansiune numerică și mai reduse numericește. Națiunile privilegiate se temeau, s-ar zice, de arma biologică a majorității băstinașe a țării, discriminată multă vreme pe plan juridic. În *Die Besitzergreifung Siebenbürgens durch die das Land jetzt bewohnenden Nationen*, Maurer (1875, p. 105) se plânge, de pildă, că „maghiarii și germanii din Transilvania sunt înotători disperați în marea romanică” și pune această situație îngrijorătoare pentru dânsul pe seama deosebirilor genetice dintre națiuni. Și tot după același Maurer, începând din secolul al XVIII-lea, sasul

s-a repezit asupra sistemului cu doi copii, și cu un copil, ba chiar a făcut studii asupra eliminării fătului, în timp ce românul se înmulțea ca iepurii.

La fel de îngrijorat de sistemul familiei cu doi copii răspândit printre sași și de „anumite căi lăaturalnice care lovesc, spre propria pagubă, în capacitatea de înmulțire a sașilor” se vedește și Schwicker

6. Citat după Bernath (1972, p. 126).

care, în lucrarea sa *Die Deutschen in Ungarn und Sibenbürgen* (1881, p. 463), deplânge dintr-o suflare „amenințătoarea concurență” ce rezultă pentru germani din faptul că tânărul fecior de țăran sas e mai prejos de flăcăul român „în arta răbdării și în aceea de a fi cumpătat”. La începutul noului secol, teologul von Schubert (1900, p. 35) din Kiel revine și el, în cadrul unui ciclu de conferințe despre sașii transilvăneni, la „cumplita primejdie” și la „însământătoarea forță” care-i amenință din partea nepretențioșilor români din cauza „absolut neobișnuitei lor înmulțiri”.

Un lucru însământător – consideră von Schubert (care reia teza lui Roesler unanim acceptată de autorii sași transilvăneni de atunci, dar falsă sub raport științific, că românii ar fi un popor imigrat mai târziu în Transilvania⁷ – este acela că românii sau valahii din Transilvania, ce nu pot fi atestați înainte de secolul al XIII-lea, se ridică astăzi la 1,5 milioane, în timp ce sașii sunt doar un sfert de milion.

Puțin înainte de primul război mondial, Friedrich Müller-Langenthal (1912, p. 123), sas transilvănean, se referă „la un adevărat război pe viață și pe moarte pentru spațiu” izbucnit între sași și români. Creșterea numerică a populației românești, consecință a marelui ei spor natural, este considerată de acest istoric și geograf ca fiind „adevărata primejdie primordială pentru sași”, mai ales că în rândul acestora din urmă s-a produs o reducere artificială prin restrângerea numărului de copii. Afirmările sale cuprind, de altfel, și o autocritică săsească, atunci când Müller-Langenthal subliniază că „din cauza extraordinarei lor simplități și lipsei de pretenții”, pricinuită de „situația lor neobișnuit de apăsătoare”, românii au constituit pentru populația germană proprietară de pământ o subpătură socială de zilieri ieftini. În felul acesta, sasul, el însuși mic proprietar, a fost cocoloșit. Acum însă, adaugă Müller-Langenthal, din pricina masivei emigrări, prețul muncii și al muncitorilor agricoli a crescut treptat atât de mult,

încât exploatarea intensivă practică în Transilvania cu ieftina mână de lucru românească va trebui să ia sfârșit în scurtă vreme (p. 127).

În această ultimă ordine de idei, autorul se lansează și în considerații asupra probabilelor consecințe pe care „expansiunea naturală în forță” a românilor din Transilvania o va avea asupra dezvoltării economice și biologice a sașilor. Privite prin prisma istoriei contemporane, acestor glasuri îngrijorate li se poate prea bine replica cu observația că evoluția structurii etnice din Transilvania dinainte de primul război mondial a cunoscut, de fapt, o cu totul altă turnură decât cea presupusă. Într-adevăr, așa cum arată statisticile demografice,

7. Vezi Roesler (1871) și respectivele expuneri ale lui Hurdubețiu (1977, p. 67) și Stoicescu (1980, p. 41).